

олишни талаб қилади. Ҳиссиётлар таснифи асосида ҳиссий концептларни кўриб чиқиш эса алоҳида субъективлик билан ажралиб турадиган ҳиссий кечинмалардаги чалқашликни олдини олади.

“Муҳаббат” ҳиссий концепти ҳар қандай лингвомаданиятнинг асосий тушунчаларидан бири ҳисобланади. Инглиз тилида “love”, рус тилида “любовь”, ўзбек тилида эса “sevgi” ёки “муҳаббат” концепти инсон онги ва ҳис-туйғуларининг асосий категорияси сифатида ўрин эгаллайди. Инглиз ва руслар ҳиссий-лисоний олам манзарасини чуқурроқ таҳлил қилиш учун ҳар икки тилда “муҳаббат” концептига энг яқин “симпатия”, “sympathy”, “страсть” “passion” сўзларини танлаш керак бўлади. Ушбу тушунчалар универсал таърифга эга эмас ва уларнинг ҳар бири ўз талқинига эга. Шундайлигига қарамай, бу тилларда сўзлашувчилар ҳиссий-лисоний манзарасида “муҳаббат” концептига юқорида келтирилган сўзлар маъно жиҳатдан боғланган.

Адабиётлар

1. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : монография. – Москва: «Гнозис», 2008. – С. 374.
2. Носирова Г.М. Оламнинг лисоний манзарасида эмоционал концептлар. Филол.фан. д-ри. ...(DSc) дисс. –Тошкент: 2021. 21-б.
3. Шаховский В. И. Эмоциональные культурные концепты: параллели и контрасты. // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр./ВГПУ, ПМПУ. - Волгоград – Архангельск: 1996. - С. 86.
4. Шаховский В.И. Типы значений эмотивной лексики // Вопросы языкознания. 1994. № 1. – С. 20–21.
5. Шаховский В.И. Эмотивная лингвоэкология: комплексный подход к изучению языка, речевой деятельности и человека // Вопросы психолингвистики. 2014. № 1 (19). – С. 13–22.

РЕЗЮМЕ. Мақолада ҳиссий концептлар семантик – психологик ва ҳиссий-эстетик реаллашуви тил ташувчиси бўлган лисоний шахс ҳиссий – лисоний онгида индивидуал, маданий ва фаол коммуникатив ҳаракатлар ўзига хос хусусияти билан фарқланиши кўриб чиқилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается семантико-психологическая и эмоционально-эстетическая реализация эмоциональных концептов в эмоционально-языковом сознании языковой личности - носителя языка, отличающегося характеристикой индивидуально-культурных и деятельностных коммуникативных действий.

SUMMARY. In the article, the semantic-psychological and emotional-aesthetic realization of emotional concepts is considered in the emotional-linguistic consciousness of the linguistic person who is the carrier of language, which is distinguished by the characteristic of individual, cultural and active communicative actions.

KIYIM-KECHAK NOMLARINING TURKIY TILLARDAGI TASNIFI MASALASI

(bosh kiyimlar misolida)

G.Danabayeva – magistrant

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch soʻzlar: kiyim, kiyim-bosh, bosh kiyim, qalpoq, doʻppi, taqiya, kalapoʻsh, quloqchin, boʻrk, telpak.

Ключевые слова: одежда, головной убор, шапка, тюбетейка, калапуш, ушанка, бурк, тельпак.

Key words: clothes, headwear, cap, skullcap, kalapush, earmuff, burk, telpak.

Kiyim insoniyat tarixining ilk davrlarida tashqi taʼsirlardan muhofaza qilish vositalaridan biri boʻlgan boʻlsa, keyinchalik uning vazifasi doirasi kengayib, boshqa xususiyatlar ham kasb etdi. Ayni damda kiyim insonni tashqi taʼsirlardan muhofaza qilish bilan birga, uning ijtimoiy taraqqiyot faktorlari majmuini oʻzida aks ettiruvchi, inson tanasini u yoki bu darajada berkitib, oʻrab, bezab turuvchi narsalar yigʻindisidir. U ijtimoiy hodisa boʻlib, jamiyat taraqqiy etgan sayin u ham taraqqiy etib, rivojlanib boradi.

Insonning kiyinish ehtiyojini oʻtovchi buyumlar majmuining umumiy nomi oʻzbek adabiy tilida *kiyim*, *kiyim-kechak*, soʻzlashuv nutqida *yengil*, *yengil-bosh* (*yengilvosh*), *kiyim-bosh* (*kiyimvosh*), *ust-bosh* (*ustvosh*) kabi atamalar bilan ifodalanadi. Kiyimlar inson tanasining qaysi qismiga kiyilishiga, yaʼni turiga qarab kiyim-kechak nomlarining turkiy tillardagi leksik-semantik xususiyatlarini koʻrib chiqamiz.

Dastlab kiyim-kechak nomlariga xalqimiz qarashlarining har xil diniy tushunchalarga, irimlarga bogʻliq maʼno anglatishi haqida, xususan bosh kiyimlar borasida ozgina toʻxtalib oʻtmoqchimiz. Turkiy xalqlarning aksariyatida bosh kiyim hozirgi kungacha kiyeli deb uni yuqoriga ilib qoʻyish, yerga qoʻymaslik, oyoqqa bosmaslik lozimligi haqida koʻp ishonch bilan irimlar mavjud. Xalqimizda: «erkak kishilarning dasturxon boshida yalangbosh oʻtirmasligi, ovqatdan keyin fotiha qilganda

Tadqiqotchisi G.Nosirovanning taʼkidlashicha, emosional konseptlarning funktsiyalari kabi xususiyatlarini ajratib kўrsatish mumkin: til – madaniyat va mentalitet maʼxusuli bўlib, emosional konseptlar naʼfaʼkat insonning emosional olamini aks ettiradi, balki his-tuygularning namoʻn bўlishini tartibga soladi, his-tuygularni boshdan kechirish jaraʼnida odam uchun hatʼti-xarakatlarining ayrim strategiyalarini belgilaydi. Odatda, bunday strategiyalar millatning, jamiyatning tarixiy rivojlaniishi jaraʼnida shakllanadi va turli mamlakatlarida turlicha bўladi. Masalan, ўzbeklar uchun umuman notanih bўlgan "Venetta"ni olsak, bu Italiya jamiyati tomonidan kasos olish niyati – belgilangan hatʼti-xarakatlar strategiyasi sifatiʼda tushunilishini eslashning ўzi kifoya [2].

Boʻshaka aytganda, madaniy jihatdan shartlangan hisсий konseptlarni hisсий semiotikani hisobga olgan holda ўrganih zarur.

bosh kiyim kiyib qurʼon oʻqishi lozim, yoʻqsa uyning barakasi qochadi. Ayol kishi yalangbosh yurishga boʻl-maydi, elning baxti qaytadi» -degan irimlar bor [1:27-28]

Oʻzbek tilida bosh kiyim guruhiga kiruvchi kiyimlar ikki qismga ajraladi: a) boshga kiyiladigan kiyimlar b) boshga oʻraladigan kiyimlar

Erkak kishilarning bosh kiyimi nomlari oʻzbek tilida: *qalpoq*, *doʻppi*, (*taqiya*, *kalapoʻsh*), *quloqchin*, *boʻrk*, *telpak*; qoraqalpoq tilida: *boʻrik*, *soppas*, *qurash*, *degeley*, *telpek*, *shoʻgirme*, *qulaqshiʼn*, *yshqulaq*, *iytqulaq* va rus tilidan kirgan: *kubanka*, *furajka*, *pilotka* nomlari eskirgan nomlar boʻlsa, *qalpaq*, *papaq*, *toppi*, *tumaq*, *malaqay*, *taqiya* atamalari esa hozirgi qozoq va qoraqalpoq adabiy tilida unumli ishlatiladi. Shuningdek, bosh kiyimlar orqali erkak kishilarga nisbatan yigitlik vazifasini bajarishda ramziy maʼnolarga ishora qilinib «*boshingda telpaging bor, yigit kishisan, bir soʻzli boʻl*» degan maʼnoda qoʻllaniladi. Qoraqalpoq tilining lugʻat tarkibida *boʻrik*, *oramal* obrazli motivda xalqimiz dasturiga xos ramziy maʼnolar ham keng qoʻllaniladi. Masalan: Qiz oʻsse eldin koʻrki, Ul oʻsse eldin boʻrki. *Oramal* ton bolmaydi, jol boladi (Xalq naql-maqollari). Yuqorida keltirilgan bosh kiyim nomlari *telpek*, *boʻrik* kiyimlari orqali erkak kishilarning yigitlik or-nomusi, roʻmol ayollarning turmush yoʻlini belgilab beradigan ramziy xarakterga ega.

Ayol kishilar bosh kiyimi nomlarining deyarli koʻpchiligi bosh oʻrash va yopinchiq xizmatini bajaradi.

O'zbek tilida boshga o'raladigan kiyimlar asosan *ro'mol*, *peshonabog'*, *lachak*, *durra*, *durracha* deya nomlangan. Ayollarning boshiga yopinadigan narsalarining kirib kelishi ko'pincha islom dini bilan bog'liq bo'lgan. Boshga yopinadigan *paranji* (o'zbek tilida), keyinchalik *yopinchiq*, *jawliq*, *kiymeshek*, *jegde* (qoraqalpoq tilida) kelinchakning yuzini boshqa insonlarning nazaridan saqlagan va erkak kishilarga yuzini ko'rsatmaslik uchun boshlariga yopingan. Masalan: Bet-a'lpetin biyge ko'rsetiwge iybe yetip, *jegdesin* ko'zine sa'l tu'sirin kiredi de, a'ste g'ana so'ylep, bolg'an ha'diysenin' ushli'g'i'n bayan qi'ldi'.

Darvoqe, *ro'mol* so'zi dastavval *ro'mol<ro'yimol* yuz-qo'lni artish uchun mo'ljallangan atama sifatida ishlatilgan. Keyinchalik esa bu so'z buyum nomi boshga o'raladigan kiyim turi nomiga ko'chgan. Bet-qo'lni artish uchun mo'ljallangan buyum turi *ro'molcha* yoki *sochiq* so'zlari bilan ifodalangan. Masalan: *Ro'molchani elkaga solib, nonvoylikka qarab yugurdim* ("Shum bola", 261-bet)

Qadimgi davrlarda turkiy tillarda ro'mol burunchuq tarzida ishlatilgan. Bu so'z Mahmud Qoshg'ariy "Devonu lug'otit turk" asarida ikki xil ma'noda: 1) peshonabog' (ro'mol); 2) boshga o'raladigan, yopinadigan yopinchiq [5:467]. Bu qadim davrlarda, paranji urf bo'lmagan paytda, *ro'mol* asosan yopinchiq vazifasini o'tagan. Bunday holatni yaqin o'tmishgacha O'rta Osiyoning ayrim tumanlarida paranji o'rni ro'mol yopinib yurganlaridan bilsa bo'ladi.

Turkiy tillarda ro'mol yovliq // *jovliq ro'mol* so'zining o'ramol, vo'ramol shakllari qipchoq tip tillarining ichki fonetik xususiyatlarini ko'ramiz. Bu so'zning eski o'zbek tilining turkiycha variantida *yog'liq* tarzida uchramiz. Qozoq, qoraqalpoq tillarida bu *mayli'q/dasmal* tarzida ishlatiladi. Alisher Navoiy asarlarida bu so'z uchraydi. Masalan: *Jola binafshaga urub toshini, bog'lab ko'k yog'lig'ila boshini*.

O'zbek xalqida azaldan bosh kiyim sifatida asosan *ro'mol* o'ralgan. Yoshi va mavqeiga, oilaviy ahvoliga qarab turli xil ro'mol — *doka ro'mol*, *shol ro'mol*, *g'ijim ro'mol* va boshqa xil ro'mollar o'ralgan, o'ralish usuli ham turlicha bo'lgan. Qizlar uchun qulay bosh kiyim *do'ppi* hisoblangan. Do'ppilardan *iroqi chorgul*, *yo'rmado'zi*, *munchoq gulli*, *zardo'zi*, *iroqi do'ppilar* mashhur. Bosh kiyimlari ustidan chiroyli naqshlar bilan bezatilgan, tillaqosh, bo'yinga ularga mos bo'yintumor, zebigardon, qo'lga bilaguzuk, *uzuk* va boshqa *taqinchoqlar* taqilgan.

Keyinchalik bu so'z ma'no taraqqiyotiga ko'ra vazifasi o'zgarib, *ro'mol* faqat boshga o'raladigan buyum turining nomi sifatida qolgan. Ilgari ro'molning bu turini boshga yoyib, yopinib, yopinchiq sifatida foydalanishgan. Balki shu formadan kelib chiqib *bosh yaylig'i* kelib chiqqan bo'lishi mumkin. *Yog'liq* — qozoqlarda *jawli'q*. Ammo *jawli'qni* qozoq kelinchaklari o'zlari kiyadigan *kiymachak* (kimeshek)ning ustidan o'raydilar. Bu tipdagi buyumlar o'ralish usuliga ko'ra qozoqlarda turlicha nomlangan. Jumladan, *qos jawli'q* (qo'sh yog'liq) - qo'shqavat yog'liq; *burama jawli'q*, (ikki qavat qilib burab o'raladi); *asti'ng'i jawli'q* — (ro'mollarning ostidan o'raladi); *ustingi jawli'q* (ust ro'mol); qirg'izlar shu tipdagi bosh kiyimini *kiyma elechek* deyishadi. Aksariyat turkiy til lug'atlarida va ayrim manbalarda ro'mol o'rnida yuqorida ta'kidlanganidek, *yovliq* so'zi uchraydi.

Mazkur *kiymachak* so'zi qoraqalpoq xalqida ham keng turda ishlatiladi. *Kiymeshek* — qoraqalpoq ayollarining eng mashhur bo'lgan dasturiy bosh kiyimi hisoblanadi. XIX asr oxiri XX asr boshida kashtalab ishlangan ayollar bosh kiyimlaridan biri. *Kiymeshek* so'zi «kiyim-kechak» degan negizdan kelib chiqqan va qisqartirib *kiymeshek* bo'lib shakllangan [3:102-104].

Bundan tashqari qoraqalpoq xotin-qizlari kiyimlarini to'liqtiradigan va estetik chiroy bag'ishlaydigan turi —

ziynatli bosh kiyim *sa'wkele* bo'lib hisoblanadi. *Sa'wkele* — eron tilidan kirgan «*sho*-(podsho), *kulo*-(bosh kiyim) — podshoning toji» degan ma'noni anglatadi [6:134-138]. Shuningdek, I.V.Bogoslovskaya «desyat karakalpakskix saukele» maqolasida *sa'wkele* haqida E.V.Rtveladze fikrini keltiradi: «Eski xorazm va so'g'd tillarida *sau* «qora», *kala*, *kele* — «bosh kiyim» deb, bu berilgan ma'lumot qoraqalpoq etnonimining etimologiyasiga yaqin ekanligini ta'kidlaydi. Shuningdek, mil. avv. VIII asrda eng so'nggi Xorazm shohi kiygan *Shau* (Sau) *Shafan* so'zidagi *saw* «qora» so'zi bilan bog'liq [4:111] deb keltirgan. Bu atamani qozoq xalqida ham uchratish mumkin.

Turkiy tillarda ro'molning hajmiga qarab ham har xil qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, o'zbek tilida ro'molning kichik hajmdagi turlari *durra*/*durracha* (Andijon, Namangan); *dakana*, *peshonabog'* (Toshkent); *sallacha* (Andijon); *manglaycha* (Shovot tumanida); *peshanavat*/*peshanavot* (Surxondaryo) kabi nomlar yuritiladi.

Tilimizda ro'mol atamasi so'nggi davrga kelib o'rash so'zidan kelib chiqqanligi ko'rsatilgan. Bosh o'rash deganda har xil uzun matodan, gazlamalardan boshni aylantirib o'rash tushuniladi. Qoraqalpoq ayollari bosh o'rashning chevari bo'lib, qizlarga hayvonsimon bosh o'rash usulini o'rgatgan. Qoraqalpoq xalqining ro'mollarni o'rash namunalari tilimizda *haywanqas*, *haywanshaq* deb nomlangan. Masalan: Qi'z jen'gesi basi na *haywanqaslap oralg'an aydi'ni'si'ni'n'* iyninen to'men tu'sip turg'an ushi'n tislep, oylani'p qaldi' (K.Karimov). Ro'molni boshiga o'ragan payt oldi hayvon shoxiga o'xshab chiqib turganligi bois shunday nomlangan. Masalan: Tek anasi' *bas orag'an* gezde Jumagu'l qasi'nda oti'ri'p *shaqi'n* sa'l ko'terin kiredi. (T.Qayipberonov).

Bu kabi nomlash bizning o'zbek xalqida ham uchragan. *Durra* — ro'molning kichikroq turi. Uning ipakdan to'qilgani *ipak durra*, ro'mol ustidan cho'chhaytirib o'rab olinadigan kichikroq xili *durracha* deyilgan. Masalan: *Durrachani dol qo'yib o'ynaydi gulyor-gulyor* (Ashula). *Durra* turkiy so'z bo'lib, o'zbeklar bilan aralash yashaydigan tojiklar xiliga ham kirgan. *Lokki* — keksa ayollar boshidan tushib ketmasin uchun uning ustidan buklab-buklab o'rab oladigan ro'mol *lokki* deyiladi. Buxoro, Samarqand va Toshkentda *lokki* o'rnida peshonabog' so'zi ishlatiladi. Peshonabog' so'zining ma'nosi keng. U ro'molning har qanday kichik turini ifodalayveradi. *Lokki* va uning fonetik variantlari lakki/lokkidir. Bu so'z Zomin, Hulkar, Bog'ishamol, Cholqishloqda ro'molning buklab-buklab, tepasini cho'chhaytirib peshonaga bog'lanadigan turini anglatadi [2:30].

Tilimizda ro'mollarning bir nechta turlari mavjud va ular o'ziga xos nomlanish xususiyatiga ega. Rus tilidan kirib kelgan *kosinka ro'mol* — (kosinka ot kosoy) tilimizdagi qiyiq ro'mol degan ma'noni anglatadi. Ro'mollar ipak iplardan yoki qo'y-echki junidan to'qilganligi bois, ularning *jun ro'mol* (*o'zbek tilida*), *tu'bit oramal* (*qozoq tilida*), *puxli' oramal* (*qoraqalpoq tilida*) va h. nomlari bor. *Geji* — ipak ro'molning bir turi. Ro'molning bu turini ko'proq qozoq va qoraqalpoq tillarida, xususan, *qara geji*, *aq geji*, *qi'zi'l geji* turlari uchraydi. Uning hajmi 8,10,12 chorak bo'lib, xalqimiz ro'mollar ko'lamiga qarab: *on eki shereklik geji oramal*, *on shereklik geji oramal*, *segiz shereklik qi'zi'l geji oramal* deb nomlagan.

Bosh kiyim turlaridan *bo'rk*, *qalpoq*, *do'ppi* turkiy so'zlardir. Leksikografik manbalardan *qalpoq* so'zi qozoq, qirg'iz, turk, tatar tillariga oidligi aytiladi.

Xulosa qilib aytganda turkiy tillarda har bir millatning yashash sharoit, mentalitetidan kelib chiqib bosh kiyim o'ziga xos qadrlanishining guvohi bo'ldik.

Adabiyotlar

1. Абдиев А. Каракалпак ырымлары. —Нөкис, 2014.
2. Асомутдинова М. Кийим-кечак номлари изохли луғати., Т., “Фан” нашриёти, 1981

3. Аўҳадиева З.Ж. Қазақ тіліндегі ұлттық киімдер атауының этнолингвистикалық сипаты. – Алматы технологиялық университетінің хабаршысы. 2017, №1(114)
4. Богославская И.В. Десять каракалпакских саукеле. // Этнографическое обозрение. №4, 2014
5. Кошгарий М. Девону луғотит турк. I том
6. Морозова А.С. Каракалпакский женский шлемовидный головной убор «Саукеле», Научные труды ТашГУ, выпуск 200, Археология Средней Азии, VI. – Ташкент, 1963
7. Соликова Н. С. Ўзбек кийими, Т., 2002; Занятия и быт народов Средней Азии, Л., 1971;
8. Сухарева О. А., История среднеазиатского костюма. Самарканд (2-пол. 19 – нач. 20-в.), М., 1982;
9. Чориев Б. Фафур Ғулом шеърятти тили. – Т., 1994
10. Ундерова Л. В., Ўзбекская народная одежда конца XIX-XX в., Т., 1994.

РЕЗЮМЕ. Mazkur maqolada kiyim-kechak nomlarining turkiy tillardagi leksik-semantik xususiyatlari bayon qilingan. Xususan, erkak va ayol kishilarning bosh kiyimlarining turkiy xalqlarda ishlatilish jarayonlari, kelib chiqish tarixiga alohida diqqat qaratilgan.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассмотрены лексико-семантические особенности названий одежды в тюркских языках. В частности, особое внимание уделяется истории использования наименований мужских и женских головных уборов у тюркских народов.

SUMMARY. This article describes the lexical-semantic features of clothing names in Turkic languages. In particular, special attention is paid to the history of the use of men and women's headdresses in Turkic peoples.

O'ZBEK XALQ MAQOLLARIDA ANTITEZANING IFODALANISHI

B.X.Eshmanova – magistrant

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch soʻzlar: paremiologik birlik, koʻchma maʼno, tazod, maqol, grammatik qurilish, qarama-qarshilik, antonomiya, ziddiyat, sodda gap, hikmatli ibora, differensial sema.

Ключевые слова: паремнологическая единица, переносное значение, противопоставление, пословица, грамматическая конструкция, антонимия, конфликт, простое предложение, мудрая фраза, дифференциальная сема.

Key words: paremiological unit, figurative meaning, analogy, proverb, grammatical structure, contradiction, antonymy, contradiction, simplicity, wise phrase, differential sema.

Kirish. Har bir xalq oʻzining maʼnaviy-maʼrifiy qadriyatlarini chuqurroq anglashga, oz tarixini koʻproq bilishga intiladi. Shuningdek, har bir millat va elatning oʻziga xos urf-odat, anʼanalari, milliyligi, qadriyati shu xalq tarkib topgan yaʼni shakllana boshlagan davrlardan balki, undan ham avval shakllangandir. Aynan mana shunday urf-odat va marosimlar xalqning kim ekanligini koʻrsatib beradi. Yozuvchi Togʻay Murod aytganidek: *«Xalq nimasi bilan xalq! Oʻzining urf-odatlari bilan xalq! Otabobosidan qolgan milliy anʼanalari bilan xalq! [1:47].*

Maqollar esa bizga qadim oʻzbek xalqining eng botiniy urf-odatlari, anʼanalari, marosimlari, his-tuygʻulari, afsonalari, rivoyatlari, yurish-turishi, turmushi, mehnat faoliyati, jamiki moddiy va maʼnaviy olamini aks ettirib beradi. Bunda maqollarning afzallik jihati shundaki: Maqol oddiy soʻz yoki gap orqali ifodalangan fikrdan taʼsirli va ixcham shaklga egaligi, shuningdek, xulosa yoʻsinida berilishi, hukm yaʼni rad etilmaydigan, toʻgʻridan toʻgʻri qabul qilinadigan paremiologik birlik sifatida tilimizda muhim oʻrin egallaydi. Bu xususiyatlar ayniqsa ichki qarama-qarshi semali maqollarda juda ham taʼsirli aks etadi. Differensial semali maqollar kuchli hukmni ifodalab, tinglovchining tuygʻulariga taʼsir qiladi va uni junbushga keltiradi. Xuddi shunday maqollar orqali ifodalangan fikr va mazmunda soʻzning butun qudrati namayon boʻladi. Bunday maqollar koʻchma maʼnoda yoki oʻz maʼnosida ham qoʻllanishi mumkin. Differensial semali maqollar koʻpincha qoʻshma gap koʻrinishida, baʼzan sodda gap shaklida ham namoyon boʻladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Maqolada bugungi oʻzbek tilshunosligida differensial semali maqollar ifodalangan boʻlib, bunda bir nechta maqollar orqali ular tarkibidagi leksik-semantik qarama-qarshilik xususiyatlari xususida soʻz boradi. Jahon tilshunosligida maqollar tadqiqiga berilgan baho va mazkur hodisaga turlicha yondashuvlar mavjudligi haqida fikr yuritiladi. Adabiyot sifatida matnning lingvistik mohiyati bilan bogʻliq boʻlgan ilmiy adabiyot, monografiya va dissertatsiyalar tahlilga tortilgan.

Muhokama va natijalar. M.Qoshgʻariy XI asrdayoq turkiy xalqlarning hikmatli iboralaridan juda katta qismini oʻzining “Devon”iga kiritib, ularni qanday vaziyatda, qaysi mazmunda qoʻllanishini arab tilida izohlagan edi. “Devonu lugʻotit turk”da xalq ogʻzaki ijodiga oid 300dan ortiq sheʼriy parchalar, 291ta maqol va matallar keltiriladi [2:49].

Keyinroq oʻzbek tilshunosligida xalq maqollari boshqa bir yoʻnalishda tadqiq etila boshlandi, yaʼni yozuvchi va

shoirilar asarlarining tili va uslubiga oid koʻpgina ishlarda, nomzodlik dissertatsiyalarida xalq maqollarining maʼnoviy, uslubiy xususiyatlarini oʻrganishga alohida eʼtibor berildi. Bu borada A.Rustamov, H.Sulaymon, Sh. Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov, H.Berdiyev, R.Rasulov, S.Asqarov, A.Joʻraxonov, M.Toʻychiyev, M.Hakimovlarning [3:85-87] ishlarini keltirish mumkin. Oʻzbek tilshunosligida xalq maqollarining toʻlaqonli sinonimik lugʻatini yaratish kabi muhim vazifa B.Joʻraeva tomonidan uddalandi [4:79].

Maqol-hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega boʻlgan, ixcham obrazli, tugal maʼnoli va hikmatli ibora yoki gapdir [5:569]. Biz bu maqol va matallarni qanchalik koʻp oʻrgansak ham ozdir, chunki biz maqollar orqali oʻtmish ajdodlarimizning butun bir hayotiy faoliyati ularning sezimlari, orzu oʻylarini his etamiz va ulardan kerakli darajada xulosalar chiqaramiz. “Maqol” atamasi arabcha qavlun-gapirmoq, aytmoq soʻzidan olingan. Maqol orqali aytilgan fikr kishiga juda qattiq taʼsir qilishi bilan ham inkor etib boʻlmaydigan haqiqatga aylangani bois ham bu janrga eʼtibor kuchlidir.

«Maqol kamida bitta gapga teng keladi, hukm xarakterida boʻlib, Grammatik fikr ifodalaydi, oʻz ichki Grammatik qurilishi jihatidan ham doim gapga teng boʻladi, undan anlashilgan mazmun faqatgina tasviriy yoʻl bilan ochiladi» [6:24]. Lekin maqollarning orasida oppozitsion munosabat ifodalaydigan turlari alohida ahamiyatga molikdir.

Jaloliddin Rumi aytganidek: «Har qanday «ashyo»ning qimmatini zidi bilan ayon boʻladi, zidi boʻlmagan narsani taʼrif etish imkoniyatdan tashqaridir. Tangri nurning oshkor boʻlishi uchun qorongʻu etib yaratilgan mana bu olamni mavjud ayladi [7:74], – deydi. Mana shunday ziddiyat, qarama-qarshilik tushunchasi maqollarning leksik-semantik asosida ham uchraydi. Bunday maqollar orqali berilgan ibratomuz fikr kishiga kuchliroq taʼsir qiladi. Uni oʻyga tildiradi, fikrlashga majbur qiladi.

Masalan shunday maqollardan biri: *Achchiq bilan chuchukni totgan bilar, uzoq bilan yaqinni yurgan* [8:24]. Bu maqoldagi *achchiq-chuchuk*, *uzoq-yaqin* soʻzlari oʻzaro maʼnoviy antonimlikni yuzaga chiqaryapti va qarama-qarshilik orqali maqol mazmuni yanada taʼsirliroq ifodalanyapti. Bu maqol xalq orasida koʻpincha koʻchma maʼno ifodalab, biror bir voqea hodisani oʻzining boshidan oʻtkazgan, oʻz hayotida koʻrgan, sinagan, oʻsha vaziyatga tushgan inson biladi. Undan boshqa odam bu holatni toʻla